

M. JANKAUS LEIDYBINĖS VEIKLOS BAIGIAMASIS ETAPAS IR JOS REZULTATAI

DOMAS KAUNAS

M. Jankaus leidybinės veiklos pabaigą priminė jos pradžia: buvo tokia pat nesėkminga. Paskutiniai spaustuvinininko darbo metai susiję su Klaipėda ir Silute. Čia M. Jankus du sykus subankrutavo ir, neturėdamas vilčių atsitiesti, metė poligrafikininko verslą. Šiame straipsnyje pirmą kartą bus bandoma įvertinti jo leidybinės veiklos baigiamąjį etapą ir susumuoti visus jos rezultatus.

KLAIPĖDOJE IR ŠILUTEJE. Nuo 1909 m. įmonė veikė Griovių ir Kirpėjų gatvių kampiniame name Nr. 7/9 Klaipėdoje. Iš pradžių, kaip tvirtino M. Jankus, ketinta verstis akcیدencies darbai ir iš prekybos „paties išleistų knygų bei kitų dalykėlių gana gerai spaustuvej išlaikyti“¹. Išties čia buvo prekiaujama paveikslų reprodukcijomis, popieriumi ir knygomis, įreminami paveikslai. Skelbimuose yra ne vien M. Jankaus leidinių pavadinimai. Juose užtikinama Klaipėdos, Berlyno, Karaliaučiaus poligrafijos produkcija. Tačiau netrukus spaustuvės veikla pakrypo į laikraščių leidybą. 1909 m. rugpjūčio 7 d. pasirodė pavyzdinis dienraščio „Dienos laps“ numeris. Jo vedamajame rašoma: „Dienos laps“ užsiims kupčystės bei gspadorystės klausimais ir rūpinsis supažindinti pirkėjus su pardavėjais taip toli, kaip tas viskas darytis duosis. Šalia to bus „Dienos lape“ visos žinojimo vertos žinios ir kreisblatų (apskrities valdžios laikraščių — D. K.), Klaipėdos, Silokar-

čiamos, Tilžės, Pakalnės, Ragainės, Pilkalnio bei Labguvos kreisų talpinamos. Zvejybos padavėjimais su visais prietikeis ras patalpą „Dienos lape“. Malų pardavimai, darbų padavimai, submisianai su visais tik prieinamais paaiškinimais ir kas tam lygu, ras plačią vietą „Dienos lape“... Kas link rėdomosios dalies ir jos pakraipos, tai ji bus taisoma pagal senos lietuviškos giminės vėliavą „Mylėk dievą, garbink karalių, su artimu gyvenk sandoroje“². Pastarasis teiginys kelia abejonių: M. Jankaus požiūrį į prūsiškuosius monarchus geriausiai apibūdina jo darbai ir santykiai su valdžios institucijomis. Tai greičiausiai yra vieša deklaracija platesniam prenumeratorių ratui pritraukti. Laikraštis reguliariai pradėjo eiti 1909 m. spalio 1 d., prenumerata 3 mėnesiams kainavo 1,5 markės. Tačiau ir šį kartą M. Jankus neįvertino savo jėgų. Dienraštis be bendradarbių negalėjo išsilaikyti. Po savaitės jis tapo šeštadieniniu laikraščiu, o 1910 m. sausyje visai sustojo. Medžiaga su pasivėlavimu buvo perspausdinama iš kitų periodinių leidinių, kas kėlė teisėtą redakcijų pasipiktinimą. „Lietuviška ceitunga“ net specialiai užsiėmė M. Jankaus demaskavimu. Tuo tikslu viename numeryje buvo išspausdinta keisto turinio žinutė apie automatų restauracijos draugiją „Etsygav asard“ Rygoje ir jos filialo įsteigimą Klaipėdoje. M. Jankus užkibo ant meškerės. Kai tik infor-

¹ LTSR MA centrinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — MAB RS) F. 103, b. 7, lap. 4.

² Probos numeris. — Dienos laps, 1909, aug. 7.

macija be šaltinio nuorodos pasirodė „Dienos lapo“ skiltyse, „Lietuviška ceitunga“ paskelbė demaskuojantį straipsnį bei paaiškino tą nesuprantamą pavadinimą. Jis reiškė žodžius „Drasa vageyste“, užrašytus iš kito galo³.

Zinomas dar vieno M. Jankaus laikraščio steigimo bandymas. Tuo tikslu pašto agentūros skyriai gavo spausdintus rejestrus, kuriuose įrašę savo pavardes asmenys pasižadėjo už 3 mėnesių 1,5 markės mokestį prenumeruoti nuo 1910 m. liepos 1 d. šešiskart savaitėje išeinantį laikraštį. Rejestruose nei leidinio pavadinimas, nei kalba nenurodyti. Jie išliko M. Jankaus spaustuvės archyve⁴. Pareiškusių norą gauti naująjį M. Jankaus laikraštį buvo 99. Klaidoje — 34, Priekulėje — 28, Vilkyčiuose — 13, Agluonėnuose — 8, Kretingalėje — 5 ir t. t. Šie dokumentai turbūt liečia vos 2 numerius gyvavusį vokišką „Memeler Abendpost“ („Klaipėdos vakininis paštas“).

M. Jankaus spaustuvė veiklos Klaipėdoje neišvystė ir nieko reikšmingo nepadarė. Įmonė daugiausia vertėsi atsiktiniais užsakymais, smulkiaja (laiškų, pašto atvirukų, kvitų, vokų, kanceliariinių knygų) spauda. Priežasčių kelios. Viena, savininkas aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje ir savo asmeniniais pasisakymais sukeldavo oficialiųjų asmenų bei įstaigų priešiską reakciją. Išvykose po kraštą jis rengdavo lietuvių susirinkimus, kuriuose skaitydavo pranešimus tai „išdarbystės arba industrijos“, tai nacionalinio sąmoningumo ugdymo temomis, prisidėjo prie jaunimo draugijų steigimo. Gyvos liudininkės, priekulietės M. Kibelkienės tvirtinimu, 1909—1912 m. laikotarpiu M. Jankus itin dažnai būvodavo jų namuose Pjaulų kaime ir su jos tėvu J. Padagu regždavo įvairiausių vie-

šiosios veiklos planus. Dėl antivokiškos veiklos Klaipėdos prekybininkai suorganizavo spaustuvės boikotą, nedavė užsakymų. Jie net specialų pasitarimą boikoto klausimu buvo sušaukę. Kita įmonė leidybinės veiklos susiaurėjimo priežastis buvo jos ryšio su Lietuvos kultūrinio gyvenimo praradimas. Ne menkesne kliūtimi normaliam įmonės darbiui reikia pripažinti savininko nepraktiškus sumanymus, lankstumo stoką. Spiriamas finansinių sunkumų, M. Jankus sutiko spausdinti vokiečių konservatorių partijos organą „Memeler Neueste Nachrichten“ („Naujausios Klaipėdos žinios“). Jo šeimininkai buvo tokie įžymūs, politiniai veikėjai, kaip K. Sperberis, J. Zembrickis, Hofrichteris. Laikraštis ėjo 1910 m. nuo spalio 1 d. iki gruodžio 1 d. Leidimas sustojo dėl partijos vidinių prieštaravimų. Vėliau M. Jankus sakėsi į „Memeler Neueste Nachrichten“ sukišęs 600 markių, nes konservatoriai nesilaikė duotos garantijos padengti išlaidas.

M. Jankus buvo vienas iš aktyviausių „Apžvalgos“ steigėjų. Gavęs nemažą paskolą, jis pasirašė kontraktą dėl laikraščio spaudos sąlygų, pagal kurias įmonė nuo 1911 m. birželio mėn. iki 1912 m. rugsėjo 2 d. liko tik dalinė spaustuvininko nuosavybė. Ji imta vadinti „Apžvalgos“ spaustuvės vardu.

Klaipėdos veiklos periodo knyginė produkcija nėra gausi. M. Jankus Klaipėdoje išspausdino 7 lietuviškas (apie produkciją kitomis kalbomis žinių nėra) knygas, brošiūras ir proklamacijas. 1910 m. 2000 egzempliorių tiražu išėjo J. Pipiro iš vokiečių kalbos versta knyga „Krikščioniška venčionovystė“. Vertėjas originalą gerokai perdirbo, papildė „Pabaigos žodeliu“, kuriame sumaniai įpinti A. Vienažindžio-Vienožinskio eilėraščiai. Knygoje moralizuojančiu di-

³ Iš Lietuvos... — Lietuviška ceitunga, 1909, okt. 8.

⁴ Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — VUB RS) F. 1. F. 243. p. 167—195.

daktiniu tonu nusakomos vedybinio gyvenimo normos. 1911 m. Jankus 10 000 egzempliorių tiražu išspausdino „Apžvalgos“ laikraščio kalendorių 1912 metams. Jis gerokai iliustruotas, įdomus, todėl susilaukė pirkėjų dėmesio. 1912 m. sausio 12 d. turėjo įvykti rinkimai į Vokietijos seimą. Mažosios Lietuvos nacionalinio judėjimo veikėjai iškėlė savo kandidatą J. Strėkį, kurio palaikymui 1911 m. pabaigoje pas M. Jankų buvo išspausdinti keturi atsiminimai: „Aš lietuvininkas Svabacha neskirsu“ (eiluotas, 4 p.), „Kas yra tiesa“ (neišlikęs), „Mielai draugbrolei lietuvininkai!“ (1 p.), J. Strėkio „Garbingi skyrėjei!“ (tekstas lygiagrečiai vokiečių kalba, 1 p.). Pats spaustuvininkas parašė ir išleido labai aštrų pamfletą apie rinkimų priešininkus „Didis sąimas švabakuku“ (2 p.).

Po kontrakto sudarymo su „Apžvalgos“ leidėjais M. Jankus įmonę perkraustė į A. Kunkio namus Didžiojoje Smilčių gatvėje Nr. 13/14. (Šis karo metu sugriautas pastatas stovėjo apytikriai dabartinės Tarybinės Armijos g. namo Nr. 3 kieme). Didesnių spaudos užsakymų beveik nebuvo, o už laikraštį per savaitę gaudavo tik 58 markeš. Šiais pinigais reikėjo išmaitinti labai gausią šeimą. Tad žlugusių leidinių „Dienos laps“ ir „Memeler Neueste Nachrichten“ skoloms padengti nebuvo realių galimybių. Jis netgi negalėjo užsimokėti patalpų savininkui A. Kunkiui. „Kompanionai“ nutarė atsikratyti „neperspektyvus“ bičiulio. Dėl suokalbio spaustuvė pakliuvo į varžytines. Įren gimus, M. Jankaus žodžiais, kainavusius 14 000 markių, 1912 m. rugsėjo 2 d. nupirko tie patys „apžvalgininkai“ už 3700 markių⁵, iš kurių 2000 mokėjimas A. Kunkio iniciatyva buvo teismo sustabdytas iki atsiskaitant su nuomotoju.

Sprendžiant iš archyvinių dokumentų, byla tebesitęsė 1914 m. pavasarį ir tikriausiai ji nesulaukė sprendimo. M. Jankui be jokių pragyvenimo šaltinių teko kraustyti į gimtuosius Bitėnus. Klaipėdoje su knygų kiosku likusi O. Jankuvienė dėl sunkaus bei pusbadžio gyvenimo veikiai susirgo ir 1913 m. mirė⁶.

Atrodė, M. Jankaus poligrafinė veikla dabar jau galutinai užsibaigė. Tačiau gyvenimas įnešė savo pataisų. Paskutinį kartą prie spaudos staklių jis grįžo Antantės valdymo metu. Tai įvyko Silutėje, kurioje „F. V. Zyberto“ firma įkandin 1919 m. spalio 1 d. sustojusio „Heydekruger Kreisblatt“ pradėjo leisti lietuviams priešišką leidinį „Memelgauzeitung“ („Klaipėdos srities laikraštis“). Iš pradžių jį redagavo vokiečiai Litkė, Rautenbergas, vėliau V. Zėbergas. Nacionalistinė vokiečių propaganda lietuvių tirštai apgyventame krašte pritarimo nerado, spaustuvės savininkas K. V. R. Zybertas ir laikraštis vos vertėsi. Jiems grėsė bankrotas. Tai pastebėjo akylai Klaipėdos krašto įvykių eigą stebėjusi buržuazinė Lietuvos valdžia, kuri pasirūpino, kad įmonė pereitų į Lietuvos šalininkų rankas. Tais tarpininkais buvo pasirinkti M. Jankus iš Bitėnų ir Albertas Bruoželis iš Augštvilkių. Pirkimą slapta organizavo Lietuvos atstovas prie Antantės valstybių Klaipėdos krašte rašytojas J. Zilius-Jonila. Jis pasitarė su A. Bruoželiu, apilankė M. Jankų ir jam pažadėjo mokėti po 1000 markių algos kas mėnesį, galiausiai pristatė 6000 dolerių. Su K. V. R. Zybertu derėjosi A. Bruoželis. Spaustuvininkas savo įmonę ir laikraštį užminėtus pinigus mielai pardavė, naujieji savininkai savo veiklą pradėjo 1922 m. rugpjūtyje. Spaustuvė gavo „F. V. Zyberto įpėdinio“ vardą. Laikraštyje „Me-

⁵ MAB RS F. 103, b. 128, lap. 105.

⁶ Plačiau apie O. Jankuvienę žr.: Kaunas D. Neatskiriama nuo pamario žemės.—Kommunistinis darbas (Silutė), 1981, kovo 7.

melgauzeitung“ tuoj pasirodė vedamasis: leidėjai diplomatiškai žadėjo laikytis tolerantiškos, nuosaikios, vokiškumo interesams nekenkiančios politikos. Tuo buvo siekiama patraukti savo pusėn kuo daugiau skaitytojų iš vokiečių gyventojų tarpo. Aišku, vokiečių nacionalistinės organizacijos ir jų spauda, žinodamos M. Jankaus veiklą ir nusistatymą dėl Klaipėdos krašto likimo, vedamuoju nepatikėjo. Jie pradėjo piktą puolimo kampaniją prieš „F. V. Zyberto įpėdinio“ savininkus. Ypač piktai šioje kovoje pasireiškė Klaipėdos „Lietuviška ceitunga“. Laikraštis „Memelgauzeitung“ buvo Klaipėdos krašto valstiečių sąjungos organas. Vokiečių nacionalistai sąjungos valdyboje bandė prastumti nutarimą, kad atsisakoma toliau pripažinti laikraščiu minėtas teises. Tačiau jų pastangos buvo be rezultatų. Lietuviams nepalankaus nusistatymo redaktorių V. Zėbergą kompanionai pakeitė lojaliu Bonynu. Jis redaktoriavo iki „Memelgauzeitung“ leidimo pabaigos. Taigi laikraštis atsidūrė visišką savininkų kontrolę ir savo skiltyse ėmė aktyviai propaguoti Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos idėjas. Jį savo spaudos organu ėmė pripažinti vietinės jaunimo kultūros švietimo draugijos, kaip Kintų „Rūta“. Padėtį lengvino A. Bruoželio pažintys. Jis ilgą laiką buvo gyvenęs Prancūzijoje, gerai mokėjo prancūzų kalbą, todėl artimai bičiuliavosi su Šilutės prefektu Lijonu.

M. Jankui ir A. Bruoželiui žadėtų algų niekas nemokėjo, įmonė iš tikro buvo jiems padovanota. „F. V. Zyberto įpėdinis“ vertėsi sunkokai: Šilutės vertėvs, kurie daugiausiai buvo vokiečiai, spaustuvę politiniais sumetimais boikotavo, „Memelgauzeitung“ turėjo mažai prenumeratorių. Knygų, nei lietuvių, nei vokiečių kalbomis, kompanionai kažkodėl neleido. Be to, yra žinių, kad A. Bruoželis blogai vykdęs jam patikėtas vyriausiojo administratoriaus pareigas. M. Jankaus tvirtinimu, 1923 m. va-

sario viduryje „pasidarė krizis“. Skola siekė 16 000 litų. Į spaustuvininkų prašymą suteikti piniginę pašalpą Lietuvos vyriausybės numojo ranka: 1923 m. sausio mėnesį Klaipėdos kraštas pagaliau buvo prijungtas prie Lietuvos. Gresiant bankrotui, M. Jankus ir A. Bruoželis vieningu sprendimu įmonę pardavė. „F. V. Zyberto įpėdinio“ su laikraščiu 1923 m. pusvelčiui — už 40 000 litų nupirko anksčiau minėto Zyberto brolis Kurtas iš Klaipėdos. Padengė 18 000 litų skolą, likusius 22 000 kompanionai pasidalijo pusiau. M. Jankaus atsiminimuose yra užuomina, kad A. Bruoželis veikia susirgo ir mirė Klaipėdos tuberkuliozės ligoninėje. Daugiau žinių apie jo gyvenimą nėra. Nesidžiaugė pirkinium K. Zybertas. 1924 m. pradžioje J. Zilius per teismą pareiškė pretenzijas į „F. V. Zyberto įpėdinio“ įmonę. Jis pateikė 1922 m. sudarytą slaptą kontraktą, pagal kurį spaustuvės savininku buvo įformintas pats J. Zilius. Tarpininkai M. Jankus ir A. Bruoželis esą neturėję teisės atlikti jokių pardavimo operacijų. Nors teismas ieškinį atmetė, tačiau bylinėjimasis gerokai susilpnino imperialistinės Vokietijos šalininkams tarnaujančio K. Zyberto materialinę padėtį. Minėtą „Memelgauzeitung“ netrukus pigiai nupirko ir 1924 m. balandžio 1 d. sustabdė Šilutės vokiško dienraščio „Memelländische Rundschau“ („Klaipėdos krašto apžvalga“) leidėjas A. Sekuna, kad anoji nekonkuruotų su jo paties laikraščiu. M. Jankus, tuo metu jau eidamas 65 gyvenimo metus, iš aktyvios veiklos pasitraukė ir spaudos darbus niekada nebesivertė. Jis gavo pensiją.

KNYGŲ PREKYBA. M. Jankų su leidybiniu darbu neatskiriamai siejo knygų prekyba. Dar 1883 m. „Lietuviško Aušros kalendoriaus“ realizacijai jis buvo sukūręs savą tinklą. Jam priklausė daug žmonių, tarp kurių buvo žinomi Mažosios Lietuvos knyginkai, kaip A. Polencas ir kt. Tapęs „Aušros“ atsa-kinguoju redaktoriumi ir įkūręs laikraš-

čio ekspediciją, M. Jankus prekybą pradėjo savo namuose. Mat Bitėnūs gausiai pradėjo lankyti Lietuvos žmonės, kurie, apsirūpinę laikraščio numeriais, dar traukdavo į Tilžę knygų. Namų šeimininkas netruko pasinaudoti tokia palankia aplinkybe. Deja, apie ano laikotarpio prekybos mastą duomenų trūksta. Spaudą M. Jankus gaudavo iš J. Albano ir K. Kybelkos, O. Mauderodės, J. Reilenderio bei kitų leidybinių įmonių urmo sąlygomis. O nuo 1885 m. labai svariu šaltiniu tapo P. Vileišio gausiai rašomos ir paties autoriaus pinigais spausdinamos knygos.

Fragmentiškai ankstyvąją prekybą liečiančių dokumentų yra užsilikę M. Jankaus archyve. Greta įvairių pastabų užrašų knygoje mus gali sudominti tokia žinutė: „Pokiui daviau 12 šepelių ropučių ant prekybos rudens po 1 mk. 30 pf. Jis man įrišo 300 „Mužikėlių“ ir vieną „Aušrą“, kurią siunčiau ponui Gorskiui“⁷. Tomas Gorskis — knygyno savininkas Krokovoje, Kolėjosvos gatvėje Nr. 7. 1888 m. gegužės 26 d. iš girėniškio V. Kalvaičio gauta 6 pakeliai Berlyne leisdintų kortelių. Šitas unikalus, pagražintomis korčiukėmis su lietuviškomis eilėmis, lietuviškomis burtikėmis spaudos tyrinėtojų vadinamas leidinys iki mūsų dienų neišliko. Pakelyje būta po 6 lapelius, kurių vienas kainavo 10 pfenigų.

M. Jankus tikrą knygyną atidarė 1890 m. prie spaustuvės Tilžėje, čia kartu kurį laiką dirbo ir apsikurus draudžiamosios spaudos prekybininkas P. Mikolainis-Noveskis. Liudininkų tvirtinimu, namas Aukštojoj gatvėj Nr. 93 tuo metu tapęs bene judriausia vieta visame mieste. Deja, intensyvią veiklą nutraukė įmonės bankrotas.

Gerokai platesnio užmojo prekybą nuo 1892 m. M. Jankus varė Bitėnuose. Tolidmesniems klientams (užsienyje) spaudos ryšuliai buvo siunčiami iš Tilžės

pašto. Pavienius Mažosios Lietuvos gyventojus aprūpindavo per pašto vagoną iš Pagėgių stotelės arba per garlaivį, kuris stabtelėdavo Rambynio prieklaukoje. Knygnešiai savo maišus prisikraudavo spaustuvės sandėlyje patys. Liudininkų tvirtinimu, M. Jankaus namuose buvo įrengti patogūs nakvynės kambariai. J. Bielinis ir kiti draudžiamos literatūros platintojai gyvendavo po kelias dienas ar net visą savaitę, kol vykdavo užsakytos knygos spausdinimas. Prekybinės informacijos tikslais M. Jankus yra išleidęs kelis knygyno katalogėlius — lotynišku ir gotišku šriftu. Tačiau patogiausia reklamos priemonė jis laikė smulkius spaudos sąrašus knygų pabaigoje. Jie išspausdinti arba prikljuojamuose lapuose, arba tiesiog ant viršelio. Tokią informaciją randame beveik kiekviename Bitėnų spaustuvės leidinyje. Jei ji buvo skirta Mažosios Lietuvos skaitytojui, sąraše yra vien knygos gotišku šriftu, jei adresuota Lietuvai — sąraše spauda lotynišku šriftu.

M. Jankaus siūlomų knygų gotišku šriftu sąrašuose būna iki 40 pozicijų. Jos numeruojamos. Čia nurodomas sutrumpintas pavadinimas, kaina, bet visad praleidžiami metai. M. Jankus smulkius spaudinėlius pardavinėjo įrištus. Jis turėjo viela segamą mašiną. Storesnės knygos į prekybą ėjo tik subrošiuotos. Prireikus M. Jankus naudojosi kitų įmonių paslaugomis. Pavyzdžiui, 1904 m. O. Sekuna Šilokarčiame jam įrišo 40 egzempliorių „Tamošiaus iš Kempės keturių knygelių“, kurių vienas kainavo 0,65 markės. M. Jankaus reklaminiame sąraše šio leidinio kaina jau nurodoma 1,20 markės.

Didžioji spaustuvės produkcijos dalis buvo realizuojama per knyginkus, keliaujančius agentus — vadinamuosius kolporterius. 1887—1903 metų laikotarpiu 180 klientų nupirko apie 79 000 eg-

zempliorių. Daugiausia pirko: J. Lapi-
nas — 2130, V. Kalvaitis — 406, M. Pla-
ta — 3000, V. Bruožis — 710, E. Jago-
mastas — 1630, O. Mauderodė — 4230,
Gronau — 1225, J. L. Sakutis — 1800,
A. Stalis — 328. Tačiau šis vaizdas nėra
išsamus. V. Biržiškios „Tautoje ir žody-
je“ paskelbti bei archyvuose išlikę
M. Jankaus knygų prekybos užrašai yra
fragmentiški. Kai kurie komerciniai ry-
šiai, pavyzdžiui, su O. Sekuna, nelega-
lios spaudos gamybos reikalais buvo
laikomi paslapytje ir faktinai duome-
nys popieriuje nefiksuojami⁸. Suintere-
suoti asmenys tardavosi žodžiu. Gausios
siuntos keliaudavo į Latviją, JAV, Sko-
tiją, Lenkiją, Vokietijos didžiųjų miestų
antikvariatų. Sie supirkdavo pas
M. Jankų užsigulėjusius „Aušros“, „Ap-
švietos“ komplektus, senesnes knygas ir
gerai iš to pasipelnydavo. K. F. Kolerio
antikvariatą Leipcige įsigijo po 1 mar-
kę 150 „Aušros“ komplektų, o pardavi-
nėjo juos po 15, galiausiai kainą pakėlė
iki 150 markių. 1905 m. su M. Jankum
dalykinis ryšius užmezgė priekulietis
J. Molinius. Kioską Priekulės turguje
jis manė atidaryti lapkričio mėnesį, to-
dėl pas vietos leidėjus iš anksto užsa-
kinėjo prekes. Į M. Jankų buvo kreiptasi
tarpininkaujant V. Gaigalaičiui. Lap-
kričio 11 d. spaustuvininkas į Priekulę
išsiuntė po 5 egzempliorius šių knygų:
„Amžiaus aprašymas nekaltai kentėju-
sios grovėnės Genovaitės“ (1903), „Pa-
mokinimai bei graudeniai“ (1902),
„Dr. Mertino Liuteriaus mažasis katgis-
mas“ (1903), „Svarbi kelionė“ (1902),
„Burtikės“ (1903?), „Zmogaus širdis“
(1903), „Prie augštų durų“ (1905),
„Kunigo dukė“ (1904), „Rasos perlos“
(1896), „Išveivi Kanadoje“ (1903), „Zie-
mos vakaro adynėlė“ (1885), „Lietuv-
ninkų bei Lietuvos nusidavimai“ (1897),
„Egiptiški sapnai“ (1898). Sąraše vy-
rauja pasaulietinio turinio leidiniai. Už

poros savaičių pats J. Molinius pareika-
lavo dar 20 egzempliorių „Genovaičių“,
po 10 — „Prie augštų durų“ (rašo —
„vartų“) ir „Zmogaus širdis“. Toliau
buvo siuntinėjama kitokių pavadinimų
spaudinių. 1906 m. pradžioje J. Molin-
ius pranešė, kad jau pritrūkęs knyge-
lių „Burtikės“, „Karžigiški darbai ra-
guotojo Sygvrydo“ (1906), „Tamošiaus
iš Kempės keturios knygelės“, „Lietuv-
ninkų ir Lietuvos nusidavimai“, moky-
linių vadovėlių.

Bitėnų veiklos laikotarpio knygy-
no apyvartos mastą tiksliai įvertinti sunku.
Įmonės archyvas dėl savininko kaltės
buvo vedamas labai netvarkingai, dalis
dokumentų neabejotinai yra sunaikinta.
1904 m., vykstant Karaliaučiuje klaipe-
diečių H. Treptau, A. Kugelio, M. Kėkš-
to bei kitų bylai dėl socialdemokratinės
literatūros gabenimo iš Ciuricho į Ru-
siją (tarp jų ir lenininės „Iskros“),
M. Jankus buvo pakviestas liudytoju
kaip knygų transportavimo per sieną
„specialistas“. Jis atsiskė duoti para-
dymus ir padarė maždaug tokio turinio
pareiškimą: „jei aš tokią paslaptį iš-
duočiau, padaryčiau mūsų krašto spaus-
tuvėms didžius nuostolius. Knygų kon-
trabanda būtų gatavai užginta, o užgy-
nus knygų pardavimą, liktų trys
spaustuvės be darbo, popieros dirbtu-
vės neturėtų kur savo popierių par-
duoti ir t. t. Vienok tiek aš galiu pa-
reikšti, kad O. Mauderodės spaustuvėje
Tilžėje kas metai už 80000 rublių kny-
gų prigatavija ir visas į Lietuvą par-
duoda, o Senkės spaustuvė taipgi per
metus už 40 tūkstančių rublių apyvartą
turi. Aš Bitėnuose daugiausiai svietiš-
kos, ne religiškos literatūros /.../ apie
12000 rublių vertės per metą prigatavi-
ju ir persiunčiu į Lietuvą“⁹. Šių žodžių
autorias įsitikinimu, tokia kalba pada-
riusi nepaprastą įspūdį Rusijos valdžios

⁸ VUB RS F. 1. 235, lap. 148, 172.

⁹ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 2.

atstovams, kurie po to skubiai panaikino spaudos draudimą.

Klaipėdoje prekyba smuko kartu su leidybos darbu. Turgaus halėje M. Jankaus šeima turėjo kioską, kuriame prekiausio vokiškomis, lietuviškomis ir „žemaitiškomis“ knygomis, mokykliniais vadovėliais, gaidų sąsiuviniais, paveikslais, paveikslų rėmais bei visokiomis kanceliariinėmis prekėmis⁴⁰. Tačiau turtingesnis lietuvis pasistatė šalia kitą kioską ir nukonkuravo varžovą. Dalį išlikusių atsargų nupirko knyginkai. 1910 m. J. L. Sakutis iš Žilijų užsakė 100 egzempliorių „Kelionės arpos“ ir paprasė nusiųsti Tilžės knygrišiui A. Mirvaltiui, V. Gaigalaitis „Sandoros“ bibliotekai įsigijo D. Banjano „Krikščionies kelionės“ bei kitokių knygučių už 530 markių. Siuos pinigus M. Jankaus paaukojo „Memeler Neueste Nachrichten“ leidimui. Vienu metu jis manė priimti J. Vanagaičio siūlomą „Birutės“ laikraščio platinimo Mažojų Lietuvoj monopolį. Sutarty numatyta platinimoj skirti 30% pajamų nuo pavienių numerių pardavimo, 40% nuo abonentinio mokesčio ir 20% nuo surinktų skelbimų. Šis popierius tebeguli archyve be M. Jankaus parašo⁴¹. Spaustuvė Kirpėjų gatvėje liko tik eilinis „Birutės“ platinimo punktas.

Paskutinė M. Jankaus prekybinė operacija bus įvykusi 1921 m. „Prūsų lietuvių balse“ jis paskelbė parduosias spaudos draudimo laikų archyvą, laikraščių redakcinę medžiagą bei visus užsilikusius leidinius. Taip padaryti vertė pragyvenimo lėšų stoka. Skelbimas liko be atgarsio. Bene 1923 m. archyvas dovanomis pateko į Kauno universiteto humanitarinių mokslų fakulteto kultūros muziejų.

VEIKLOS REZULTATAI. M. Jankaus spaudos darbo stažas sudaro apie 25 metus. Savaimė aišku, tokia ilga veikla nebuvo tolygi. Spaudos leidybos darbas priklausė nuo lietuvių visuomeninio-kultūrinio gyvenimo reikiinių, stambesniu mastu — nuo 1905 m. Rusijos revoliucijos. Būta dviejų, tikrai našių periodų: 1891—1893 ir 1901—1907 metai. Ryškus nuosmukis pastebimas 1895—1897 metų laikotarpiu. Tokią M. Jankaus leidybinio darbo pulsaciją netikslinga būtų sieti vien su visuomeninio judėjimo intensyvumu. Poligrafinės įmonės veikla daugeliu atvejų priklausė nuo savininko asmeninių bruožų. Platiis, neretai lakios fantazijos pagimdyti užmojai susikirsdavo su Prūsijos politinės santvarkos ribotumu, praktiškumo stoka neleido sėkmingai laviruoti tarp finansinių užtvarų, palyginti menkas išsilavinimas sužlugdydavo daugelį gerų, kitam ir visai nesunkiai įgyvendinamų sumanymų pačioje jų užuomazgoje.

M. Jankaus poligrafinės veiklos sritis buvo plati. Iš esmės jis gamino visų rūšių spaudą, išskyrus ikonografinę (žr. lentelę). Ikonografinė produkcijai leisti neturėta reikiamos technikos. Vieną iš reikšmingiausių darbų barą sudarė periodika. Bendras spausdintųjų ir leistųjų laikraščių pavadinimų skaičius siekia 25 (21 — lietuvių, 4 — vokiečių kalbomis). Paties M. Jankaus leidiniai, išskyrus „Saulėteką“, buvo smulkūs, trumpalaikiai, daugeliu atvejų skurdaus turinio, todėl nei lietuvių literatūroje, nei visuomeninės minties formavimo procese nepaliko iškilnesnio pėdsako. Knyginę spaudos produkciją, skaičiuojant ir bendro darbo su K. Voska 1889—1890 m. Ragainėje pasirodžiusius leidinius, sudaro 358 vienetai *. Šį skaičių

⁴⁰ Seredomis ir subatomis. — *Apžvalga*, 1911, jul. 28.

⁴¹ VUB RS F. 1. E. 139, lap. 6.

* Duomenys statistinei analizei buvo gauti, sudarius M. Jankaus 1889—1912 m. išspausdintųjų knygų kartoteką. Kiekviena jų aprašyta *de visu* ir suklasifikuota pagal turinį. Gauti duomenys šiek tiek nesutinka su ankstesnių M. Jankaus tyrinėtojų (V. Stonienės, V. Užtupo) pateiktais kiekybiniais rodikliais.

M. JANKAUS SPAUDOS KIEKYBINĖ CHARAKTERISTIKA

Knygos lietuvių kalba					Periodiniai leidiniai	
Metai	iki 16 p.	nuo 17 iki 48 p.	daugiau 48 p.	Iš viso	Pavadinimai	Metai
1889	4	2	1	7	Naujos žinios	1889—1890
1890		1		1	Varpas	1889—1892
1891	9	8	6	23	Okininkas	1890—1892
1892	2	4	6	12	Tetutė	1891—1893
1893	5	6	4	15	Nauja aušra	1892
1894		4	5	9	Apšvieta	1892—1893
1895			3	3	Lietuviškas darbininkas	1894
1896	1	2	2	5	Okininkų prietelius	1894
1897			4	4	Tėvynės sargas	1896
1898	2	3	2	7	Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo	1899
1899	7	5	7	19	Lietuvos darbininkas	1899
1900	2	1	7	10	Saulėteka	1900—1902
1901	25	3	4	32	Darbininkų balsas	1902—1906
1902	6	8	7	21	Pasiuntinystės laiškąs	1903—1909
1903	15	4	17	36	Draugas	1904
1904	12	13	15	40	Darbininkas	1905
1905	31	8	7	46	Sparva	1905
1906	11	10	7	28	Dienos laps	1909—1910
1907	4	7	11	22	Tavo prietelis	1909—1912
1908	4	2	3	9	Apžvalga	1911—1912
1909		2		2	Bitelė	1912
1910			1	1	Ostdeutscher Volksbote	1892
1911	5		1	6	Tilsiter Echo	1898
1912					Memeler Abendpost	1910
					Memeler Neueste Nachrichten	1910
Iš viso:	145	93	120	358		

mes panaudojame plačiąja prasme—knygoms, kalendoriams, brošiūroms, atsisaukimams, pakvietimams ir pan. susumuoti. M. Jankus spausdino vokiškų, lenkiškų, baltarusiškų, buvo raginamas (1893 m. A. Jocio iš Kronštato) imtis, o gal ir tikrai išleido latviškų knygų. Deja, kitakalbiamis leidiniams charakterizuoti trūksta duomenų. Tačiau jie nėra gausūs ir iš esmės nekeičia spaustuves darbo kokybinių rodiklių.

M. Jankus knygų leidybą pradėjo XIX a. paskutiniame dešimtmetyje. Tai

buvo tik skaitytojų pažinties su lotyniškų šriftu pradžia. Mažosios Lietuvos visuomenė dar labai nenoriai priimdavo knygas „žemaitiškoms“ raidėm. Priežastys glūdėjo katalikiškų ir protestantiškų kraštų tikybos tradicijose. Tačiau lotyniškojo šrifto paplitimo sfera kas metai plėtojosi, laisvindama skaitančių visuomenę iš protestantizmo diktuojamų gyvenimo kanonų, kartu ir konservatyvaus prisirišimo prie gotiškojo šrifto. Didžiajai Lietuvai skirta literatūra įsibruko į lietuvininkų krašto pirkias (priešin-

gai Prūsijos valdžios siekiams) pirma per visuomeninių veikėjų, liaudies švietėjų, o galutinai — XX a. pradžioje per jaunimo sukeltą sambrūzdį. Abiejų tautos dalių suartėjimo iniciatorių buvo daug. Ypač gerai integracijos reikšmę (be to, palyginti anksti) suprato M. Jankus, V. Kalvaitis, J. Mikšas, V. Bruožis, M. Sernius ir kt. M. Jankui priklausė keletas bandymų leisti lietuvininkams skirtą spaudą lotynišku šriftu. 1889 m. Ragainėje jis tokiu šriftu išspausdino brošiūrėlę „Pranešimai lietuviškos draugystės „Byrutės“, 1891 m.— „Kalendras lietuviškai konservatyviškos partijos“. 1895 metais V. Kalvaitis pas M. Jankų išleido savo sudarytą almanachą „Lietuvos kanklės“. 1897 m. pats spaustuvininkas išleido elementorių „Naujas lietuviškas fybelis“, kuriame dalis teksto surinkta lotyniškuoju šriftu. Taip pat atspausinti 1908 m. Bitėnuose pasirodė „Birutės“ įstatai, „Byrutininkų dainos“. Šios knygelės turi konkretų adresą — Mažosios Lietuvos spausdinto žodžio vartotoją. Kitos Lietuvai skirtos poligrafinės produkcijos lotynišku šriftu paplitimo mastą gyven-tojų tarpe sunku nustatyti. Laisva nuo katalikiškos ideologijos literatūra, be abejo, nebuvo ignoruojama.

Ragainėje (kartu su K. Voska), Tilžėje, Bitėnuose ir Klaipėdoje šiandien turimais duomenimis M. Jankus išleido 125 knygas gotišku šriftu. Tokia literatūra tik retais atvejais peržengdavo Mažosios Lietuvos ribas. M. Jankaus poligrafinė produkcija gotiškuoju šriftu kiekibiškai atsilieka nuo J. Traušio, O. Mauderodės bei J. Reilenderio ir sūnaus įmonių, tačiau ji neabejotinai bus viena pirmųjų pagal turinio įvairovę. Originalioji literatūra beveik atsvėria verstinę (58 prieš 67). Tai retas visos Mažosios Lietuvos spaustuvijų leidybos darbo reiškinys. Pasaulietinio turinio knygos sudaro 65 bibliografinius vienetų, religinio — 60. Čia dar vienas M. Jankaus veiklos pliusas.

Visuomeninės politinės literatūros grupę (jai priskirtini taip pat istorinio turinio bei blaivininkystės kampanijai organizuoti skirti leidiniai) sudaro 21 pavadinimą. Iš jų beveik 10 priklauso M. Jankaus plunksnai. Vertingiausias jo kūriniu pripažįstama 1897 m. išėjusi knyga „Lietuvninkų bei Lietuvos nusi-davimai“. Be to, mūsų aptariamai grupei atstovauja Lietuvių rinkiminės draugijos, Lietuviškų konservatorių komiteto leidiniai. 1904 m. pasirodė „Prūsų lietuvininkų susivienijimo“ leidinys „Senutė“, dėl „Birutės“ ir Giedotojų draugijų polemikos 1908 m.— J. Vanagaičio „Bangos“. „Senutė“ — trumpa Lietuvos istorija — buvo pirmoji Vydūno knyga. Mažajai Lietuvai skirtų atsišaukimų M. Jankus išspausdino 8. Vienas yra 1891 m. jo paties plunksnos „Grometos, atsišaukėncios prieš užpuolimą vokiškų konservatyvų, kaip ir jų tarno iš Priekulės“. Neabejotina, kad mūsų minimas asmuo atsišaukimų bus išleidęs gerokai daugiau, tik jie šiandien nebesuranda-mi.

M. Jankaus spaustuvėje pasirodė 13 kalendorių gotišku šriftu. 7 yra išleisti įmonės savininko, kiti — privačių asme-nų bei draugijų. M. Jankaus kalendoriai nepasizymi perimamumo tradicijomis. Jie nepanašūs apimtimi, turiniu, ne-silaiko periodiškumo ir vieno pavadinimo. Tai „Lietuviškos kalendros su abrozais ant metų 1890“, „Ukiškos kalendros ant meto 1895“, „Kalendros ant 1899 metų“. Skirtos 1900, 1901, 1902, 1904 ir 1908 metams išėjo „Evangeliškos kalendros“. Beje, jų turinys neatitinka pavadinimo, kuris aiškiai supran-tamais tikslais pasiskolintas iš daug populiaresnių Priekulės leidinių. Kai kuriuos M. Jankaus poleminius rašinius protestantiškąja tema iš kalendoriaus perspausdino Kaune einantis laikraštis „Teisybė“. Reklaminės paskirties kalen-dorius Bitėnuose leisdinosi Tilžės pre-kybininkai M. Plota ir M. Smalėjus. Čia taip pat išėjo „Birutės“ leidinys „Prūsų

lietuvis. Kalendros 1909 metui“, Klaipėdoje — „Apžvalgos“ kalendros metui 1912“.

Medicininės literatūros grupei su kai kuriom išlygom galima priskirti tik dviejų pavadinimų darbus. Tai M. Jankaus brošiūrėlės „Apsvaiginantis gėrimas“ (1900) ir „Negirtauk“ (1901) apie alkoholio žalą. Praktinio-pritaikomo turinio leidinių yra trys: M. Jankaus parengtas vadovas lietuviams emigrantams „Trumpas pranešimas apie Kanadą“ (1899), M. Plotos „Iš savo kupčystės patyrimų“ (1906) bei „Cerknygės“ (1899). „Cerknygės“ yra 1891 m. P. Vileišio laisvai perdirbtos amerikiečio T. F. Barnomo knygelės „Kaip įsigyti pinigų ir turta“ pakartotinis leidimas gotišku šriftu. M. Jankus kiek papildė pabaigą. Informacinių leidinių grupei priskirti 3 spaustuvės knygyno katalogai, atliekami poligrafinių darbų prospektai, „Evangeliškos liuteriškos draugystės“ bei 1900 metų „Katalogas lietuviškų knygų su gotiškomis litaromis“. Iš viso — 7 pavadinimai.

Grožinei literatūrai atstovauja 16 knygų. Tarp prozos kūrinių (6) vyrauja menkoki vertimai, kaip sentimentali, jaunimui skirta apysaka „Amžiaus aprašymas nekaltai kentėjusios grovėnės Genovaitės“ (1903, 1908), „Karžygiški darbai indionų baltosios marčios“ (1900). Lietuvių autorių darbų čia nėra. Be to, atskirai minėtinos 5 pabrėžtinai didaktinio turinio brošiūrėlės. Tai „Vaikų knygelė“ (1906), „Keli pasakos dėl naudingo pasiskaitymo“ (1898) ir kt. Poezijos leidiniais galime pavadinti „Gražių dainų knygelę“ (1899), kurioje J. Rėžaičio „sudavadyta“ 40 autorinių bei liaudies dainų⁴², ir 3 M. Jankaus plunksnos satyrų brošiūras. „Mazgotė“ (1899, 16 p.) išjuokia svokietėjusius tautiečius, „Giesmė apie pabodusius griekininkus“ (1906, 15 p.) dedikuota „dievo baimingai at-

minčiai: Mikeliui Kiošiui, rėdytojui „Naujos lietuvių ceitungos“ bei užpakaliniam ant apširdijimo“, paskutinė, „Didis saimas švabakuku“ (2 p.), yra 1911 m. Klaipėdoje vykusių rinkimų batalijų atspindys. Grožinės kūrybos leidinių sąrašą gali apvainikuoti „Prūsų lietuvininkų susivienijimo“ vardu 1902 m. išėjęs almanachas „Bendraitė“. Jį parengė A. Bruožis, M. Raišukytė ir Vydūnas. Knyga yra įsidėmėtino poligrafinio darbo — gausiai panaudota siužetinių užsklandų ir atsklandų, iliustracijų. Klišės nežinia iš kur pasiskolinęs pats „Susivienijimas“. Tie piešiniai kituose M. Jankaus darbuose neaptingami.

Bitėnuose išėjo trys okultistinės ir burtų brošiūros: „Egiptiški sapnai“ (1898), „Pilosapiškas tikras namų bei mėnesio ženklas“ (apie 1907) ir J. Cirpino „Naujos padidintos punktų knygos“ (1909).

Protestantišią literatūrą sudaro 60 knygų. Tačiau pavadinimų yra kur kas mažiau, nes daug spaudinių susilaukė pakartotinių leidimų. Eiliuotajai kūrybai atstovauja 4 knygelės. Paminėtinos K. Giedraičio „Naujos evangeliškos giesmės“, D. Skėrio „Naujos krikščioniškos giesmės“. Tai originalių bei verstinių eilų rinkiniai. M. Jankus išleido vieną religinei praktikai skirtą knygą — J. Arnto „Rojaus darželį“ (1904) ir visiškai nekreipė dėmesio tikrai pelningiems dalykams, kaip pamokslinė literatūra. Jos sąrašą sudaro dvi knygos: S. Pretorijaus „Dvasiška skarbų kamara“ (1894, 462 p.) bei K. H. Šperžino „Rasos perlos“ (1896, 379 p.). Mokyklos reikalams buvo skirti A. E. Proiso „Du kartu keturis dešimt ir aštuoni švento rašto nusidavimai“ (1903, 1907) ir „Dr. Mertino Liuteriaus mažasis katgismas“ (1903). Protestantinės prozos lektūros sąrašui priklausio 46 bibliografiniai vienetai. Daugelis jų

⁴² Mūsų knygos. — Saulėteka, 1900, sept. 1, p. 238.

pasirodė kelis kartus: „Krikščioniškos burtikės“ (5), „Tirža“ (2), „Zmogaus širdis“ (3). Be to, 1901 m. klapėdėtlis K. Mejeris Bitėnuose išleisdino M. Sernius iš vokiečių kalbos išverstą 14 įvairių pavadinimų brošiūrų seriją. 2—12 puslapių spaudinėliai poligrafiniu požiūriu yra smulkus darbas. Be minėtų asmenų, M. Jankaus klientais arba užsakovais buvo K. Lokys, K. Giedraitis, J. Pipiras, J. L. Sakutis, o leidžiamų knygų autoriai bei vertėjai — R. Zonenbergas, D. Banjanas, M. L. Rozentalis, F. Hanas, Viustė, V. Kučius, J. K. Sakranovičius, M. Lakišius, A. Baltris (tėvas) ir kt.

Lietuvai skirtus spaudinius lotyniškų šriftu M. Jankus išleido net 233. Tarp jų ryškia persvara vyrauja originalūs darbai (189 prieš 44). Pačią didžiausią grupę sudaro visuomeninė-politinė literatūra — 64 leidiniai. Dar 1889 m. Ragainėje išėjo V. Mačio brošiūra „Broliai! Jieškokime, reikalaukime šviesos ir mokslo“, nukreipta prieš spaudos draudimą. 1890 m. pasirodė knygelė „Lietuvos mesijas“. Joje ateistiniu požiūriu aiškinama legenda apie Kristų, kandžiai išjuokiamas kunigų savanaudiškumas, jų sulenkėjimas ir žmonių mulkinimas. Antraštiniame lape nurodyta, kad „Lietuvos mesijas“ parašytas „Ne kunigo“ bei išleistas „Kaštu Lietuvos mylėtojų ir „Vytauto“ draugystės“ A. Frankės spaustuvėje. Šie duomenys yra kontrafaktiniai. Išleisdamas knygelę, M. Jankus nujautė būsimą klerikalų reakciją, todėl firmos saugumo sumetimais beveik likti paslaptėje. Dalį tiražo nusiuntus į JAV (pinigai išties buvo „Vytauto“ draugijos), kilo audra. 1891 m. vasarį 14 d. laišku M. Jankus kreipėsi į J. Sliūpą, atrodo, vienintelį žinojusį

tikrąjį autorių, su prašymu: „Dėl dievo meilės, neapreisk, niekam mane esant rašėju mesijo, nes tuomi pasidarys tik-tai bjaurybė dėl manęs ir vyriausiai tokiems klapams, kurie tylėti negali. Sa-kyk, persiunti iš Senadorio ir gana“¹³. Deja, perspėjimas Ameriką pasiekė per vėlai. Vasario 25 d. J. Andziulaitis-Kalnėnas jau rašė laišką į Bitėnus knygos klausimu. Klebonai „Lietuvos mesijų“ iš spaudos platintojų atimdavo ir degino. Vienas knygnešys klerikalus plūdo tokiais žodžiais: „L. Mesijos... tie balvonai sudegino. Ane vienos negavau pamatyti. Sako, jog neverta jas leisti suvis ing Lietuvą, kaip jie ten cenzurovo... Jau ką su tais rupūžem katalikais susidėti, tau jau tegul juos velniai!“ (iš 1891.V.28. K. Anskaičio laiško)¹⁴.

Iš tilžiškių spaudinių dar paminėtinas J. Basanavičiaus plunksnos darbas „Apie senovės Lietuvos pils“. Pagrindinė visuomeninė-politinė literatūra pasirodė Bitėnuose. Kai kurios knygelės, kaip J. Sliūpo, „Tikyba ar mokslas?“, leidimo laukdavo labai ilgai. Pastarosios rankraščių M. Jankus gavo dar 1889 m. vasarą, tačiau dėl menkų įmonės pajėgų, lėšų trūkumo spaudinys dienos šviesą pamatė tik 1895 m. 1893 m. su Bitėnų leidimo duomenimis išėjo tokie įsimintini darbai, kaip „Nusidavimai iš būry maištų Vokietijoje“ (pakartotina — 1904), P. Vileišio sukonseptuota A. H. Kirkoro „Praeitie Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos“, kuri tapo pirmąja Vilniaus universiteto istorija lietuvių kalba (pakartotina — 1905)¹⁵, S. Daukanto „Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje“. 1899—1904 metais keletą knygų, skirtų Lietuvos valstiečių kovai su dvarininkais po baudžios panaikinimo, išleido J. Bielinis.

¹³ LRB RS F. 1—172, lap. 1.

¹⁴ Biržiška V. Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai.— Tauta ir žodis, 1928, kn. 5, p. 313.— Placiau apie šią knygą žr.: Gargasaltė D. Kas autorius?— Gimtasis kraštas, 1977, birž. 9.

¹⁵ Placiau apie šią knygą žr.: Kaunas D. Pirmoji lietuviška Vilniaus universiteto istorija.— Mokslas ir gyvenimas, 1979, Nr. 11, p. 23.

Nuo 1898 m. M. Jankaus spaustuvė darėsi svarbia Lietuvos socialdemokratų partijos leidybine baze. Čia LSDP lyderiai V. Sirutavičius, J. Bagdonas, A. Janulaitis, S. Kairys, S. Matulaitis išleido nemaža revoliucinės nuotaikos literatūrinių kūrinių. Sąraše matome „Ar dabar yra baudžiava“ (1899, 1904), „Sventė 1 gegužės“, „Darbo diena“, „Kaip prancūzai už laisvę kariavo“ (visi 1902) ir kt. Kapitalistinį išnaudojimą ir buržuazinę moralę demaskuojančius kūrinius LSDP vardu išleido rašytojai publicistai K. Jasiukaitis („Ašis“, „Su naujais metais!“), J. Biliūnas („Valdžios pilvas“). Bitėnuose išėjo „Lietuvos socialdemokratų partijos programa“ (1905). Daug leista laiko nuotaiką atitinkančių verstinių kūrinių: Z. Milkovskio „Auštant“ (1903, 1904, 1906 — pavadinimu „Svintant“), R. Džiovanjolio „Spartakas“, S. Dikšteino „Kas iš ko gyvena?“, F. Lasalio „Apie konstituciją“ (visi 1904), V. Lybknechto „Vorai ir musės“ (1903). 1904 m. Bitėnuose M. Jankus išspausdino pirmąjį marksizmo pradininkų veikalą lietuvių kalba — K. Markso ir F. Egelso „Komunistų partijos manifestą“. Bitėnuose buvo išspausdintos 7 V. Kapsuko knygelės, vienos išleistos LSDP, kitos 1904 m. jo paties įsteigtos „Draugo“ organizacijos vardu. Tai „Spaudai leidus“ (1904), „Kokia mums reikalinga valdžia“, „Naujas vėjas papūtė“, „Salin caro valdžią“ (visi 1905) ir kt. Tvarkydamas leidybinius reikalus, V. Kapsukas ilgesnį laiką gyveno M. Jankaus namuose.

1898—1906 metais Bitėnuose buvo išspausdinti 34 atsišaukimai. Jų leidimas viršūnę pasiekė I-osios Rusijos revoliucijos įkarštyje. 1905 m. išėjo 2—4 puslapių apimties 9 pavadinimų proklamacijos. Brošiūros, kaip K. Jasiukaitio „Ašis“, A. Janulaičio „Vienos revoliucija 1848 m.“, F. Lasalio „Apie konsti-

tuciją“ bei dauguma kitų, eidavo 3000 egzempliorių tiražu. O štai atsišaukimas „Vyrai, už ginklų“ išleistas 20 000, „Jauniems kareiviams“ — 32 000 egzempliorių tiražu. Socialdemokratinės literatūros transportavimo tarpininkė buvo M. Zauiniūtė Tilžėje. Prie leidimo darbų gan aktyviai yra prisidėjęs spaustuvės meistras A. Bruožis. Paprastai jis skaitė surinktų tekstų korektūras ir tarpininkavo persiunčiant LSDP pinigų iš užsienio į Lietuvą.

Labai gausus grožinės literatūros sąrašas. Jame randame M. Valančiaus „Vaikų knygele“ (1905, 1907), Lazdynų Pelėdos apysaką „Klajūnas“ (1903), A. Kriščiukaičio apysakų rinkinį „Kas teisybė tai ne melas“ (1892), G. Petkevičaitės-Bitės „Nebepirmą“ (1902), J. Ralio „Rykštes“, L. Ivinskio versta Ch. Smido knygelė „Istorija apie Genovaitę“ 1896—1907 metų laikotarpiu pasirodė net 7 kartus.

Eiliuotosios kūrybos spaudinių, įskaičiuojant pakartotines laidas, išėjo 38. Paminėtini 1889 m. A. Burbos „Senkaus Jurgis“, iš „veislės epiškių poemų“ (J. Andziulaičio žodžiais)¹⁶, K. Donelaičio poemos „Metai“ fragmentas „Pavasario linksmybės“, S. Dalgilio „Lietuviškas šupinys“ (abu 1891), J. Baltrušaičio-Mėmelės „Pirmosios gegužės balsai“ (1904), Proletarijus slapyvardžiu prisidengusio nežinomo asmens leidinėlis „Pirmyn! Darbininkų eilės ir dainos“ (1902). Pagal leidimų skaičių bet kokius taiko rekordus sumušė K. Stikliaus satyrinės eilės. Bitėnuose jo „Davatų gadzinkos“ išėjo 5, „Girtuoklių gadzinkos“ — 2, „Lietuvos lenkų kantičkos“ — 2, „Kantičkos apie peklos kančias“ — 2 kartus. J. Tumo liudijimu šitų kūrinių tiražai siekdavo 75 000 egzempliorių. Jie duodavo neblogą pelną leidėjui, o autorius kurį laiką honorarais net gyvenimą užsipel-

¹⁶ Andziulaitis-Kalnėnas J. Raštai.— V., 1971, p. 328.

neš¹⁷. Grožinės didaktinės kūrybos sričiai galėtumėm priskirti P. Vileišio „Gražius pamokinius“ (1894), S. Malulaičio, J. Didinsko ir K. Stikliaus plunksnos darbus. Bitėnuose išėjo net pora dramatiųjų veikalų (LSDP leidimai), 3 kalendoriai, 4 informacinio pobūdžio spaudinėliai (draugijų įstatai, knygyno katalogai), okultistinės literatūros leidiniai. Mokymo priemonėms atstovauja dvi knygelės: „Lietuviškas elementorius“ (4 laidos) ir J. Sliūpo „Pradinis mokslas angliškos kalbos“ (1894, 1904). Praktinio-pritaikomojo pobūdžio leidiniai yra D. Tumėno („Kaip anedama politūra), A. Macejausko („Rankvedis laiškam rašyti“) ir P. Vileišio originalūs arba kitų autorių darbų laisvi vertimai. Išlikusi korespondencija rodo ypač glaudų M. Jankaus ir P. Vileišio bendradarbiavimą 1886—1894 metų laikotarpiu. Pastarasis savo nuožiūra į lietuvių kalbą išvertė T. F. Barnumo, Harnako bei daug kitų visuomeninio, literatūrinio ir pritaikomojo turinio brošiūrėlių. Paminėtinos „Apie arklius“ (1893, 1903, 1906), „Karvės ir pienas“ (1892), „Valsčiaus rėdas bei sudas“ (1893) ir kt. Iš Ufos, Iglino, Maskvos, Sasovo (priklausomai nuo darbo vietos) atsiųstus rankraščius M. Jankus spausdino Giedrio, P. Nėrio ir Ramojaus slapyvardžiais.

Religinio turinio leidinių sąrašas neplatus — 35 knygos. Tarp jų gausu pakartotinių leidimų. Štai mums nežinomo Dobilo „Istorija apie amžiną žydą“ išėjo 6 kartus, „Sirdis žmogaus“ — 5 ir t. t.

Be P. Vileišio, svarbesni spaudos lotynišku šriftu užsakovai buvo LSDP „Draugo“ organizacija, „Vytauto“ ir Lietuvių mokslo draugijos JAV, P. Krenciaus knygynas Jurbarke, „Vincas Kąpso išdas“. O tokie leidėjų parašai, kaip „Giltinė“ išdas“, „Lietuviška etimologiška Giltinė draugystė“, Va-

lento, Dzidoriaus, Baltkazės, Micės brostvos greičiausiai slepia tik M. Jankaus vardą. Juose jaučiama antiklerikalinė ironija. Kontrafakciniuose leidiniuose buvo nurodomos šios spaustuvės: J. Zavadskio — Vilniuje, Marijono Zalevskio — Kaune, Marijono Krasavskio — Varšuvoje, M. J. Kamarovo — Kuldigoje (Latvija).

ĮMONĖS DARBUOTOJAI. M. Jankaus įmonės darbuotojų skaičius nuolat keitėsi. Jis priklausė nuo leidybos pokylių ir atoslūgių, savininko materialinės padėties. Kiekybinei sudėčiai rekonstruoti žinių pakanka. Keblumų iškyla tik sudarant vardinį sąrašą.

Pirmoji M. Jankaus įmonė Ragainėje buvo menko techninio lygio. Kompanionai finansiniais sumetimais stengėsi verstis pačia pigiausia jėga. 1889 m. rudenį spaustuvėje dirbo savininkai M. Jankus ir K. Voska, vokiečiai meistras bei du mokiniai iš Lietuvos. Vienas iš mokinių žinomas — S. Dovydaitis. Kontingento sudėtį lėmė įmonės orientacija į literatūros lotynišku šriftu leidimą.

Tilžėje pas M. Jankų dirbo 2—3 specialistai ir pagalbinių darbininkė — mergina. Jų pavardės neišaiškintos.

Bitėnų veiklos laikotarpis buvo pats intensyviausias. Iš pradžių M. Jankus įstengė samdyti tik vieną mokinį. Berods, tai buvo J. Ilgaudas. Nuo 1898 m. leidybos apimtis plėtėsi. 1900 m. Bitėnuose dirbo jau 4 žmonės, tarp jų žinomi Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjai A. Bruožis ir J. Vanagaitis. Spaustuvės kontingentas labiausiai išaugo 1905 m. revoliucijos laikotarpiu — iki 10 žmonių. Tarp jų buvo ir spaustuvininko profesijos apmokyti M. Jankaus vaikai (Nikas).

Klaipėdoje M. Jankus daugiausia vertėsi šeimos narių jėgomis. Tikėtai nuo „Apžvalgos“ leidimo pradžios jis samdė 1 darbininką, kuriam mokėjo po

¹⁷ Tumas J. Lietuvių literatūros draudžiamąjį laiką paskaitos. — K., 1925, p. 162.

10 markių per dieną bei davė valgį ir kambarį. Vėliau samdė dar vieną darbininką ir mašinistą — K. Valkovičių. Po spaustuvės varžytinių jie perėjo į „Lituhanijos“ bendrovę.

M. Jankaus leidyklos darbuotojai priklausė ne vien techninio personalo kategorijai. Neretas jų pasireiškė literatūroje, moksle, nacionalinio judėjimo baruose. Nenuginčijamas ir tas faktas, kad daugeliui darbas leidykloje ir įmonės savininko asmenybės įtaka padėjo susiformuoti jų pasaulėžiūrai ir charakteriui.

ANSAS BALTRIS (1884.XII.29—1954.I.29) 1903 m. buvo Bitėnų spaustuvės mokinys. Pasitraukė dėl ligos. 1911—1912 m. Klaipėdoje kartu su M. Jankum dirbo prie „Apžvalgos“ leidimo kaip redaktorius.

ANSAS BRUOZIS. Žymus Mažosios Lietuvos kultūros istorikas ir bibliografas. Gimė 1876 m. lapkričio 10 d. Martynų kaime netoli Klaipėdos, mirė 1928 m. gruodžio 27 d. Klaipėdoje. 1900 m. A. Bruožis įstojo į M. Jankaus spaustuvę mokiniu. Maždaug po metų tapo raidžių rinkėju. Bitėnų spaustuvėje dirbo iki 1904 m. Iš pradžių redagavo M. Jankaus leidžiamą „Saulėteką“, vėliau joje bendradarbiavo, skaitė spausdinamos socialdemokratinės literatūros korektūrą.

STASYS DOVYDAITIS. Jis darbą pradėjo Ragainės spaustuvėje 1889 m. lapkričio 3 ar 4 dieną. Iš pradžių buvo mokinys, vėliau — raidžių rinkėjas. Pasižymėjo stropumu. 1905 m. įstojo į S. Banaičio spaustuvę Kaune raidžių rinkėju.

JONAS ILGAUDAS. Kilęs iš Plikių kaimo Klaipėdos apskrityje. Poligrafininko kelią jis pradėjo mokiniu M. Jankaus įmoneje apie 1893 metus. Bitėnuose įsigijęs profesiją, apie 1898 m. iškeleliavo į JAV ir įsteigė savo spaustuvę. M. Jankaus mokykla jam buvo naudin-

ga. J. Ilgaudas keliolika metų sėkmingai dirbo spaudos srityje bei dalyvavo lietuvių visuomeninėje veikloje. Prie I pasaulinį karą Cikagoje turėjo knygyną, kuriame platino ir Mažosios Lietuvos laikraščius.

KRISTUPAS SANDAU. Tarp M. Jankaus spaustuvės dokumentų yra išlikusi mokyimo sutartis¹⁸. Specialus, aiškiai valdžios nustatyta forma išleista formuliaras užpildytas spaustuvės savininko ranka. Jame sakoma, kad M. Jankus priima knygų spaudos amato mokiniu K. Sandau iš Mantvilaičių Tilžės apskrityje, gimusį ten pa 1892 m. sausio 3 d. Mokyimo laikas numatytas 3,5 metų — nuo 1907 m. sausio 28 d. iki 1910 m. liepos 28 d. Būtinai privalomo mokinio sveikatos ir kitokių draudimų apmokėjimo, M. Jankus pasižadėjo suteikti maistą, gyvenamą patalpą, darbo rūbus, o paskutinį pusmetį mokėti algos po 3 markes per savaitę. Sutartis sudaryta atgaline data 1907 m. vasario 12 d. Ją pasirašė įmonės savininkas, mokinys ir jo tėvas. K. Sandau žuvo I pasauliniame kare 1918 m.

JONAS VANAGAITIS. Gimė 1869 m. rugsėjo 23 d. Pabudupiuose, mirė 1946 m. rugsėjo 9 d. perkeltųjų asmenų stovykloje Vokietijoje. Su M. Jankum susipažino deputato rinkiminėje kampanijoje. Pirmą kartą Bitėnuose jis apsilankė 1900 m. vasario 27 d. ir įmonės savininko įkalbėtas nutarė mokytiis spaustuvininko amato. Mokėsi nuo kovo 7 d. iki tų pačių metų rugsėjo mėnesio. 1904—1905 m. pasirašinėjo Bitėnuose spausdinamo „Draugo“ atsakinguoju redaktoriumi, padėjo V. Kapšui platinti revoliucinę spaudą. Po 1905 m. J. Vanagaitis nutraukė ryšius su revoliuciniu judėjimu, dar vėliau tapo reaktiviu buržuaziniu veikėju.

KRISTUPAS VOSKA. Gimė 1861 m. gruodžio 21 d. Stulbeikiuose prie Tilžės, mirė 1905 m. lapkričio 1 d. Tilžėje.

¹⁸ MAB RS F. 130, b. 325, lap. 1—2.

1889—1890 m. buvo M. Jankaus spaus-
tuvės dalininkas, redagavo „Naujas
žinias“, 1897 m.—E. Jagomasto „Lie-
tuviško laiško“ bei to paties laikraščio,

pavadinto „Aušra“, politinę dalį
(nuo balandžio 9 d. Nr. 14 iki spalio
8 d. Nr. 41). 1892—1894 m. buvo no-
minalusis „Varpo“ redaktorius.

Vilniaus V. Kapsuko universiteto
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1981 m. lapkričio mėn.

ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ЭТАП ИЗДАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ М. ЯНКУСА И ЕЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

DOMAS KAUNAS

Резюме

На последнем этапе своей издательской деятельности (1909—1923 гг.) М. Янкус работал в Клайпеде и в Шилуте. Его печатная продукция того времени немногочисленна. Причины этого две: во-первых, после отмены запрета на литовскую печать латинском шрифтом появилось много активных книжных издательств в Вильнюсе, Каунасе и в других городах Литвы, а во-вторых, прусские власти стали усердно преследовать типографа за участие в национальном движении Малой Литвы. В 1912 г. М. Янкус обанкротился. В 1922—1923 гг. он с компаньоном А. Бруожалисом

пробовал, хотя безуспешно, снова взяться за издательское дело. С 1909 по 1923 г. М. Янкус напечатал около 10 книг, эпизодически издавал газеты «Денос лаяс» («Листок дня»), «Апжвалга» («Обозрение») и др.

М. Янкус в области издательского дела работал с 1889 по 1923 г. За это время он напечатал 358 литовских книг и 25 газет (из них 4 на немецком языке). Среди них преобладала литература светского, общественно-политического содержания. В 1904 г. впервые на литовском языке напечатал «Манифест коммунистической партии».

DIE ABSCHLUSSETAPPE DER VERLAGSTÄTIGKEIT VON M. JANKUS UND IHRE ERGEBNISSE

DOMAS KAUNAS

Zusammenfassung

In der letzten Etappe seiner Verlagstätigkeit (1909—1923) war M. Jankus in Klaipėda (Memel) und Šilutė (Heydekrug) tätig. In diesen Jahren war er nicht besonders produktiv. Dazu gab es zwei Ursachen: erstens, nach der Aufhebung des Presseverbots in lateinischer Schrift entstanden grosse litauische Verlage in Vilnius, Kaunas und anderen Kulturzentren Litauens, und zweitens, die preussische Administration begann den Drucker für seine aktive Teilnahme an der Nationalbewegung in Klein-Litauen zu verfolgen. Im Jahre 1912 mochte M. Jankus Bankrott. In den Jahren 1922—1923 versuchte er mit A. Bruoželis die Verlagstätigkeit aufzuneh-

men, aber ohne Erfolg. 1909—1923 druckte M. Jankus etwa 10 Bücher und gab nicht regelmässig einige Zeitungen heraus: „Dienos lapa“ („Tagesblatt“), „Memeler Neueste Nachrichten“, „Memeler Abendpost“, „Apžvalga“ („Rundschau“), „Memelgauzeitung“.

M. Jankus war in der Presse von 1889 bis 1923 tätig. In dieser Zeit gab er 358 litauische Bücher und 25 Zeitungen (unter ihnen 4 in deutscher Sprache) heraus. Die meisten von ihnen waren weltlichen, gesellschaftlich-politischen Inhalts. 1904 druckte M. Jankus zum erstenmal in litauischer Sprache „Das Manifest der Kommunistischen Partei“.